

BULGARİSTAN'DA OSMANLI ESERLERİ ARAŞTIRMALARI

Gülberk BİLECİK*

Özet

14. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı egemenliğine giren Bulgaristan, 20. yüzyılın başına kadar Osmanlı toprağı olarak kalmıştır. Osmanlılar, bölgedeki hakimiyetlerini kuvvetlendirecek pek çok mimari eser inşa etmişlerdir.

Bulgaristan topraklarında gerçekleştirilen imar faaliyetleri hakkında bölgeye gereken önemin verilmemesi, araştırmacılara kaynak olabilecek çalışmaların azlığı ve yetersizliği, yapılar hakkında bilgi, fotoğraf, çizim gibi detaylı incelemelerin yapılmamış olması, birkaç temel eser dışında var olan kaynakların sadece bilgilendirmeye yönelik olup bir arada değil farklı dergi ve kitaplarda makaleler şeklinde bulunması, çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur.

Proje kapsamında, 2012 ve 2015 senelerinde Bulgaristan'a iki inceleme araştırma gezisi düzenlenmiştir. Osmanlı eserlerinin yoğun olarak bulunduğu otuz dokuz şehre gidilmiştir. Bu çalışma sonucunda; Bulgaristan'da inşa edilmiş Osmanlı mimari eserleri hakkında derli toplu ve detaylı bilgi sahibi olunmaya başlanmıştır. Ayrıca bölgedeki Osmanlı eserlerinin envanterinin çıkarılması konusunda büyük bir adım atılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Osmanlı, Mimari.

STUDIES ABOUT OTTOMAN MONUMENTS IN BULGARIA

Abstract

Bulgaria came under Ottoman domination at the close of the 14th century and remained an Ottoman territory up to the start of the 20th century. As efforts to shore up their control of this region, the Ottomans constructed many architectural monuments on these lands.

This project is a response to the facts that the region to date has not demonstrated the requisite interest in the architectural activities that were carried out on Bulgarian lands, that the current resources available to researchers are both few in number and inadequate in scope, that detailed investigations that include descriptions, photographs, and diagrammed drawings of the building have not been carried out, and that—other than a few basic works—there exist only a handful of articles in journals and books on these subjects and that these have not been collected into one or several volumes.

The aim of the project is thus to compensate for the work lacking on the subject of Ottoman architecture in the region. As part of this project, two fact-finding tour to Bulgaria was carried out from 2012 and 2015. This tour included visits to thirty nine cities where Ottoman monuments are to be found. At the end of these project, an organized and detailed body of knowledge about the Ottoman architecture of Bulgaria has begun to take form. In addition to this, a major step has been taken in the building of an inventory of Ottoman monuments in the region.

Keywords: Bulgaria, Ottoman, Architectura.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü. e-mail: gbilecik@yahoo.com.

1353 senesinde Balkan topraklarına adım atan Osmanlı Devleti, bu toprakların elimizden çıktığı 1913 tarihine kadar yaklaşık 600 sene bölgede hâkimiyetini sürdürmüştür.

Fetihler sırasında Balkan coğrafyasında irili ufaklı, muhtelif mezheplerden çeşitli milletlerle karşılaşmıştır. Bunlardan biri de Balkanların kuzeydoğusunda hüküm süren Tırnova merkezli Bulgarlar'dır¹. 1393 yılında Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Tırnova'yı ele geçirerek Bulgar Krallığı'na son vermiştir².

Fetihden sonra Bulgaristan, Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlanmış, 24 sancağa ayrılan Rumeli Beylerbeyliği'nin merkezi de Sofya yapılmıştır³.

18. yüzyıla kadar küçük çapta mahallî olaylar hariç Bulgarların Osmanlı idaresine karşı bir isyan hareketi ve girişimi olmamıştır⁴.

Bulgarları bir millet bilinciyle uyandırmaya yönelik faaliyetler ilk defa XVIII. yüzyılın ikinci yarısında başladıysa da, bu konuda asıl dönüm noktası 1828/29 Osmanlı-Rus savaşında Rusların Edirne'ye kadar gelmesiyle gerçekleşmiştir. Osmanlıları Balkan topraklarından atmak ve sıcak denizlere inebilmek amacıyla hareket eden Rusya, bölgede kendilerine destek olarak, dinî, sosyal ve kültürel yapıları gereği benzerlikleri bulunan Bulgarları seçmiştir⁵. Rusların destekledikleri Bulgar çete ve komiteleri, halkı isyana kışkırtmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunun sonucunda 1835'te Tırnova'da, 1841'de Niş'te, 1850'de Vidin'de ve 1868'de Tuna Vilâyeti'nde Osmanlı idaresine karşı isyan hareketleri olmuştur⁶. Ancak Osmanlı hükümetinin olayları kısa zamanda bastırması sonucu başarıya ulaşamamışlardır. Maalesef dış destekli ve milletlerarası bir boyut kazanan 1876 isyanı önlenememiştir⁷. Bunun sonucu olarak da 1876 İstanbul Konferansı ile Bulgar Devleti'nin temelleri atılmış⁸, 1878 Berlin Antlaşması ile de Bulgaristan bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır⁹. Böylece bölgede yaklaşık 500 yıllık Osmanlı hâkimiyeti sona ermiştir. Bulgaristan'ı kendilerine yurt edinmek niyetiyle hareket eden Osmanlılar, bölgeye Anadolu'dan kalabalık bir nüfus getirmişlerdir. Ayrıca varlıklarını ve hâkimiyetlerini vurgulayacak pek çok mimari eser inşa etmişlerdir. Camiler, medreseler, türbeler, tekkeler, hanlar, hamamlar, saraylar, bedestenler, kaleler, çeşmeler gibi dinî, sivil ve askerî mimarinin en güzel örneklerini bu topraklarda sergilemişlerdir. İnşa edilen yapıların varlıklarını devam ettirebilmek amacıyla vakıflar kurulmuşlardır. Bulgaristan topraklarında gerçekleştirilen imar faaliyetleri hakkında yapılan çalışmaların genellikle yetersizliği ve azlığı bizi bu konuda araştırmaya sevk etmiştir. Birkaç temel eser dışında, var olan kaynaklar genellikle bilgilendirmeye yönelik olup, farklı dergi ve kitaplarda makaleler şeklindedir.¹⁰

¹ Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul, 1993, s. 14.

² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara, 1987, s. 274; Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul, 1992, s. 397 ; Osman Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)", *Turkish Studies /Türkoloji Dergisi*, S. 2, 2006, s. 238.

³ A. Nimet Kurat, "Bulgaristan", *İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, 1993, s. 799.

⁴ İnalçık, *a.g.e.*, s. 17.

⁵ Köse, *a.g.m.*, s. 263.

⁶ Mahir Aydın, "XIX. Yüzyılda Bulgar Meselesi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Ankara, 1990, s. 282.

⁷ Köse, *a.g.m.*, s. 264, 265; Bilâl Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, I, Ankara, 1970, s. 27; İnalçık, *a.g.e.*, s. 29, 45.

⁸ Köse, *a.g.m.*, s. 267; Bilâl Şimşir, *a.g.m.*, s. CLV111.

⁹ Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul, 1992, s. 516. ; Köse, *a.g.m.*, s. 269.

¹⁰ Ali Kılıç, "Sofya'da Osmanlı Vakıf Eski Eserleri", *Vakıf ve Kültür*, 1, No.3, 1998, s. 50-54; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Bulgaristan-Yunanistan-Arnautluk*, İstanbul, 1982; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I-İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara, 1942, s. 279-387; Mehmet İndibaşı, "Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler*, C. 9, Ankara, 2002, s.154-165; Mehmet İpşirli, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)", *Belleten*, C.LIII, s. 207-208, 1989, s. 683-688; Machiel Kiel, *Some Early Ottoman Monuments in Bulgarian Thrace : Stara Zagora, (Eski Zağra), Jambol and Nova Zagora (Zagora Yenicesi)*", *Belleten T.T.K.*, 38 (1974), s. 635-654; Machiel Kiel, *Studies on The Ottoman Architecture in The Balkans*, Variorum,

Bölge için yapılan çalışmaların başında Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından hazırlanan “*Avrupa’da Osmanlı Mîmârî Eserleri: Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk*” adlı eser gelmektedir¹¹. 1975 senesinde oldukça zor şartlar altında çalışmalarına başlanan ve 1982’de yayınlanan kitap, günümüzde de temel eser olarak kabul edilmekte ve kullanılmaktadır. Ayverdi kitabında, Bulgaristan’daki Osmanlı mimari eserlerini şehirlere ve ilçelerine göre tasnif etmiştir. Mevcut olan yapıların çoğu hakkında bilgi vermiş, fotoğraflarını koymuş ve büyük kısmının ölçülerini alarak planlarını çizmiştir. Mevcut olmayan yapıları ise Cihat Defterleri ve Baş Vekâlet Arşivleri’nden faydalanarak tespit etmiş ve isim olarak belirtmiştir.

İşte bu kitaptan yola çıkılarak İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü ve Bartın Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyeleri tarafından bir inceleme-araştırma projesi hazırlanmıştır. Çalışma ekibi Osmanlı sanatı, mimarisi ve Osmanlıca konusunda uzman dokuz kişiden meydana gelmektedir¹². Projenin amacı Ayverdi’nin kitabından yaklaşık kırk yıl sonra, Bulgaristan’daki Osmanlı mimari eserlerini tespit etmek, var olan veya olmayan yapıları belirlemek ve eserlerin günümüzdeki durumlarını belgelemektir.

Yapılan detaylı kaynak araştırmalarından sonra, ilk olarak 2012 senesinde Bulgaristan’a bir inceleme-araştırma gezisi düzenlenmiştir. Başlangıç noktası olarak Filibe, Sofya ve Şumnu seçilmiştir. Bu üç büyük şehir, gerek ticaret yolları üzerindeki konumları gerek Müslüman-Türk nüfusun fazlalığı ve gerek Osmanlı mimari faaliyetlerinin yoğunluğu ile ön plana çıkmıştır. Ayrıca Svelingrad, Harmanlı, Hasköy, Kırcaali, Tatar Pazarcık, İhtiman, Samakov, Veliko Tırnova, Razgrad, Provadya, Obrochishte, Balçık, Varna ve Burgaz olmak üzere, toplam on yedi şehre gidilmiştir. Bu merkezlere yakın köylerde de inceleme yapma fırsatı bulunmuştur. Çalışmalarda 70’e yakın Osmanlı eseri tespit edilmiştir.

2015 senesinde Bulgaristan’a ikinci bir inceleme-araştırma gezisi düzenlenmiştir. Ardino, Asenovgrad, Smolyan, Tuhavişta, Gotse Delcev, Razlog, Blagoevgrad, Vratsa, Köstendil, Dubnitsa, Botevgrad, Montana, Belogradçık, Vidin, Lom, Nikopol, Plevne, Lofça, Karlova, Stara Zagora ve Yambol merkez olmak üzere 22 şehir ve yakın çevresine gidilmiştir. İncelemeler sonucunda 93 yapıya ulaşılmıştır (Harita 1).

Belirlenen her bir yapı yerinde incelenerek, detaylı fotoğrafları çekilmiştir. Birçok eserin mimari çizimleri yapılmak üzere ölçüleri alınmıştır. Binalar var olan eski resimleriyle ve çizimleriyle karşılaştırılmıştır. Mevcut olan kitabeleri tespit edilmiştir. Yapıların günümüzdeki durumları ve fonksiyonları belirlenmiştir. Böylelikle her bir yapı güncellenerek belgelenmiştir. Ayrıca bulunan kitabeler ve mezartaşları da temizlenerek stampajları alınmıştır. Titizlikle okunmuştur.

1990; Machiel Kiel, *Bulgaristan’da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar* (Çev: İknur Kolay), Ankara 2000; Machiel Kiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period, Van Gorcum, Assen, Maastricht*, 1985; Aşkın Koyuncu, “Bulgaristan’da Osmanlı Maddî Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)”, *OTAM*, S. 20, Güz 2006, s. 197-243; Aşkın Koyuncu, “Sofya’da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)”, *XVI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 20-24 Eylül Ankara, C. 4 , I. Kısım, Ankara, 2015, s.117.; Osman Keskiöğlü, “Şumnu’da Türk İslâm Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, No.20, 1988, s. 389-393; Osman Keskiöğlü - A. Talha Özaydın, “Bulgaristan’da Türk İslâm Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, No. XVII, Ankara, 1983, s.109-140; Osman Ömer Turan-Mehmet-Z. İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*, Ankara, 2004; *Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989; Yaşar Yücel, *Macaristan ve Bulgaristan’daki Türk Sanat Eserleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

¹¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Mîmârî Eserleri: Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk-IV*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1982.

¹² Çalışma ekibi İstanbul Üniversitesi’nden: Yrd. Doç. Dr. Gülberk Bilecik (Yürütücü), Prof. Dr. M. Baha Tanman (Danışman), Yrd. Doç. Dr. Ahmet Vefa Çobanoğlu, Yrd. Doç. Dr. Ayşe Denkhalbant Çobanoğlu, Yrd. Doç. Dr. Sevgi Parlak, Yrd. Doç. Dr. Ümmühan Melda Ermiş, Uzm. Dr. Arzu Akkaya; Bartın Üniversitesi’nden Yrd. Doç. Dr. Fahrünnisa Bilecik ve Yrd. Doç. Dr. Nevnihal Bayar’dan oluşmaktadır.

Tespit edilen yapılar dinî, sivil ve askerî eserler başlıkları altında ele alınmıştır. Dinî yapılar içinde en büyük grubu camiler oluşturmaktadır. Bunların bir kısmı ibadete açık olup bir kısmı ise kapalıdır. İbadete açık olanlar genellikle kilitli tutulup namaz vakitlerinde hizmet vermektedir. Kapalı olanlar ise son derece harap vaziyettedir. Bir kısım cami ise fonksiyonu değiştirilerek kiliseye çevrilmiştir. Veya müze olarak kullanılmaktadır.

Plan tipi olarak çatılı, çok birimli, tabhaneli ve tek kubbeli camilerle karşılaşmıştır. Ancak çatılı ve tek kubbeli camilerin diğer plan tiplerine göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Bulgaristan elimizden çıktıktan sonra ilk iş olarak camilerin minarelerinin ve son cemaat yerlerinin yıkıldığı da gözlenmiştir. (Foto. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8)

Mevcut tekkeler yerleşim yerlerinin dışında, köylerde ve ormanlık alanlardadır. Çoğu Alevî-Bektaşî kökenlidir. Bir kısmı çevrede az sayıda kalan Müslüman halk tarafından hâlâ ziyaret ve toplanma yeri olarak varlıklarını sürdürmektedir. Şeyhlere ait türbelerin bir kısmı ziyarete açıkken bir kısmı da oldukça harap vaziyettedir. Bu yapılar yakılmış, duvarları kırılmış, kubbelere haçlar dikilmiş, sandukalar, mezarlar ise parçalanmıştır. (Foto. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15)

Bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin simgeleri olan kabristanlar ise son derece harap vaziyettedir. Filibe'deki Osmanlı Kabristanı gibi pek çok eser, yeni yollar açmak gibi bahanelerle yok olmakla karşı karşıyadır. (Foto. 16)

Askerî yapılar arasında yer alan kışlalar günümüzde kapalıdır veya müze olarak kullanılmaktadır. (Foto.17, 18) Çalışmalar sırasında Veliko Tırnovo'da yer alan ve hiçbir kaynakta bulunmayan 19. yüzyıla tarihlenen askeri bir depo tespit edilmiş ve yayına dönüştürülmüştür¹³. (Foto.19, 20) Kalelerin bir kısmı açık hava müzesi olarak kullanılırken, bir kısmının ise sadece kapısı kalmıştır. (Foto.21, 22) Yine hiçbir kaynakta yer almayan Vratsa Kurt Paşa Kulesi ise günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. (Foto. 23, 24)

Sivil yapılar arasında en büyük yeri tutan evler ve konaklar tipik Osmanlı özellikleri sergilemektedir. Genellikle ahşap malzeme ile inşa edilen evler iki veya üç katlıdır. Çıkmaları ve dalgalı saçakları bölge mimarisinde sıkça görülen ortak bir özelliktir. Evlerin çoğu kapalı olup, bir kısmı etnografya müzesi olarak kullanılmaktadır. (Foto. 25, 26)

Han, kervansaray, bedesten gibi eserlerin çoğu kendi işlevleri dışında sanat galerisi, depo, müze, gece kulübü, otel ve restoran olarak kullanılmaktadır. (Foto. 27, 28, 29, 30)

Hamamlar için de aynı durum geçerlidir. Restore edilenlerin çoğu sanat galerisi olarak faaliyet sürdürmektedir. (Foto. 31, 32)

Çok fazla nehir bulunan Bulgaristan'da birçok köprü inşa edilmiştir. Bunların büyük kısmı kullanılmamaktadır. (Foto. 33, 34)

Bölgede çok az sayıda çeşme tespit edilebilmiştir. Bir kısmı restore edilmişken, büyük çoğunluğu harap vaziyettedir. Bir kısmının ise kitabeleri kazınmıştır. (Foto. 35, 36)

Büyük şehirlerde yer alan saat kuleleri ise meydanlarda inşa edilmişlerdir. Bölge elimizden çıktıktan sonra bu yapılar da değişiklikler geçirmiştir. Bir kısmının saatleri yerinde yoktur. (Foto. 37, 38)

¹³ Gülberk Bilecik, "Bulgaristan Veliko Tırnovo'da Önemli Bir Osmanlı Eseri: Askerî Depo", *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu*, İzmir, 2015.

İncelemeler sonucunda bölgedeki çok sayıda Osmanlı eserinin mevcut olmadığı anlaşılmıştır. Örnek verecek olursak Evliya Çelebi'ye göre Filibe'de bulunması gereken 163 eserden,¹⁴ günümüze sadece 3 cami, 1 türbe, 2 hamam, 1 tekke, 1 kabristan kalmıştır. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbinden önce Sofya'da 41 cami, 3mescit, 3 medrese, 11 mektep, 2 hamam, 5 kaplıca, 5 türbe, 3 han, 8 tekke, 1 dergâh, 2 zaviye, 1 kütüphane ve 1 mahkeme konağının mevcudiyeti bilinmektedir¹⁵. Bu sayı günümüzde 4 cami ve 1 hamam kalıntısı şeklindedir. Şumnu'da da durum farklı değildir. Osmanlı eserinden günümüze sadece 3 cami, 2 çeşme, 1 han ve 1 hamam kalıntısı gelebilmiştir. İnceleme yapılan diğer merkezler için de durum aynıdır.

Bulgaristan elimizden çıktıktan sonra zaman içinde savaşlar, etnik kimlikleri asimile etmek gibi çeşitli sebeplerden dolayı bölgedeki pek çok Osmanlı eserinin sistemli olarak yok edildiği görülmektedir. Evleri, çarşıları, mahalleleri ve sokaklarıyla tipik birer Osmanlı şehri görünümündeki merkezler Rus, Bulgar, Avusturyalı, Çek ve Fransız mimarlar tarafından yaklaşık 30 yılda tamamen değiştirilerek adeta yeni baştan inşa edilmiştir¹⁶. Bu amaçla Osmanlı eserlerinin yıkımı, geçici Rus idaresi döneminde 1878-1879'da başlamıştır. İlk olarak Türk evleri yıkılarak mahalleler harabeye dönüştürülmüştür¹⁷. (Foto. 39, 40) “Minare ormanı” olarak adlandırılan şehirlerde minareler dinamitlenerek havaya uçurulmuş, pek çok cami yıktırılmıştır. Osmanlı eserleri için uygulanan bu yıkım 1900'lerin başına kadar sistematik olarak devam etmiştir¹⁸.

Sonuç olarak gerçekleştirilen bu proje ile yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan birçok Osmanlı eseri belirlenmiş ve detaylı bir şekilde kayda geçirilmiştir. Yapılan çalışmalar bölgedeki Osmanlı eserlerinin 2012-2015 yılları arasındaki durumlarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Tutulan kayıtlar bu eserlerin yok olması, fonksiyonlarının değiştirilmesi durumunda veya binaların restorasyonları konusunda oldukça önemli, doğru birer belge niteliği taşıyacaktır.

2017 senesinin Nisan ayında Bulgaristan'a son bir inceleme-araştırma gezi daha yapılacaktır. Bu araştırma sonucunda elde edilen bilgilerle birlikte bütün verilerin “Bulgaristan'da Osmanlı Eserleri” başlıklı bir kitap halinde yayınlanması planlanmaktadır. Kitabın yazımına başlanmış ve büyük bir kısmı tamamlanmıştır. Ayrıca birçok akademik makale de yayınlanmıştır ve yayınlanacaktır¹⁹.

Bulgaristan, uzun soluklu olması planlanan ve Balkanların tümünü kapsaması düşünülen bu çalışmanın ilk ayağını oluşturmaktadır. Bölgede inşa edilmiş Osmanlı mimari eserleri hakkında

¹⁴ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi* (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), 3. Kitap, İstanbul 1999, s. 382.

¹⁵ Mehmet İpşirli, “Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)”, *Bellekten*, C.LIII, S.207-208, 1989, s. 683, 688; Aşkın Koyuncu, *Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)*, 2015, s. 118.

¹⁶ Ali Ferruh, *Bulgaristan'da İslam Vakıfları Raporu*, 1902; Koyuncu, *a.g.m.*, s. 118.

¹⁷ Aşkın Koyuncu, “Sofya'da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)”, *XVI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 20-24 Eylül Ankara, C. 4, I. Kısım, Ankara, 2015, s. 121.

¹⁸ Koyuncu (2015), *a.g.m.*, s. 121-122.

¹⁹ Gülberk Bilecik, “Bulgaristan'da Yok Olmak Üzere Olan Bir Osmanlı Eseri: Eski Zağra'da Hamza Bey Camii”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Kasım 2005-Ocak 2006, Yıl:7, Sayı:27, İstanbul, 2006, s. 71-81; Gülberk Bilecik, “Filibe Mevlevihanesi”, *Mevlânâ Mesnevî ve Mevlevihâneler Sempozyumu Bildiri Kitabı* (30 Eylül-01 Ekim 2006 / Manisa), İstanbul 2007, s. 145-149; Gülberk Bilecik, “Balkanlarda Bir Osmanlı Eseri: Otman Baba Türbesi”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu II*, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarih ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi (13-15 Mayıs 2010), Manisa 2010, s. 150-164; Gülberk Bilecik, Şumnu'da Bitirilememiş Bir Osmanlı Eseri: Kurşunlu Çeşme”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Kasım 2013-Ocak 2014, Yıl:15, Sayı:59, İstanbul, 2013, s. 141-166; Gülberk Bilecik, “Bulgaristan'da Osmanlı Eserleri Araştırmaları”, *KADEM Musiki ve Edebiyat Dergisi*, S:16, İstanbul, 2014, s.14-16; Gülberk Bilecik, “Şumnu'da Osmanlı'dan Günümüze Kalan Mimari Eserler”, *KADEM Musiki ve Edebiyat Dergisi*, S.17, İstanbul, 2014, s. 56-59; Gülberk Bilecik, “Az Tanınan Kıymetli Bir Osmanlı Eseri: Bulgaristan Balçık Atik Camii Turgut Reis Camii”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Kasım 2014-Ocak 2015, Yıl:16, Sayı:63, İstanbul, 2015, s. 115-138; Gülberk Bilecik, Sofya'da Günümüze Ulaşan Osmanlı Mimari Eserleri, *Yeni Türkiye Rumeli Balkanlar Özel Sayısı*, C.II, Ankara 2015, s.1916-1927; Gülberk Bilecik, “Bulgaristan Veliko Tırnova'da Önemli Bir Osmanlı Eseri: Askerî Depo”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu*, İzmir, 2015.

derli toplu ve detaylı bilgi sahibi olunmaya başlanmıştır. Ayrıca bölgedeki Osmanlı eserlerinin envanterinin çıkarılması konusunda büyük bir adım atılmıştır.

KAYNAKÇA

Aydın, Mahir, “XIX. Yüzyılda Bulgar Meselesi”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Ankara, 1990.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri Bulgaristan-Yunanistan-Arnavutluk*, İstanbul, 1982.

Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I - İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara, 1942, s. 279-387.

Bilecik, Gülberk, “Bulgaristan’da Yok Olmak Üzere Olan Bir Osmanlı Eseri: Eski Zağra’da Hamza Bey Camii”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Kasım 2005-Ocak 2006, Yıl: 7, Sayı: 27, İstanbul, 2006, s. 71-81.

Bilecik, Gülberk, “Filibe Mevlevihanesi”, *Mevlânâ Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildiri Kitabı* (30 Eylül-01 Ekim 2006 / Manisa), İstanbul, 2007, s. 145-149.

Bilecik, Gülberk, “Balkanlarda Bir Osmanlı Eseri: Otman Baba Türbesi”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu II*, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarih ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi (13-15 Mayıs 2010), Manisa, 2010, s. 150-164.

Bilecik, Gülberk, “Şumnu’da Bitirilememiş Bir Osmanlı Eseri: Kurşunlu Çeşme”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Kasım 2013-Ocak 2014, Yıl:15, S.59, İstanbul, 2013, s. 141-166.

Bilecik, Gülberk, “Bulgaristan’da Osmanlı Eserleri Araştırmaları”, *KADEM Musiki ve Edebiyat Dergisi*, S.16, İstanbul, 2014, s. 14-16.

Bilecik, Gülberk, “Şumnu’da Osmanlı’dan Günümüze Kalan Mimari Eserler”, *KADEM Musiki ve Edebiyat Dergisi*, S.17, İstanbul, 2014, s. 56-59.

Bilecik, Gülberk, “Az Tanınan Kıymetli Bir Osmanlı Eseri: Bulgaristan Balçık Atik Camii -Turgut Reis Camii”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Kasım 2014-Ocak 2015, Yıl: 16, S.63, İstanbul, 2015, s. 115-138.

Bilecik, Gülberk, “Bulgaristan Veliko Tırnova’da Önemli Bir Osmanlı Eseri: Askerî Depo”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu*, İzmir, 2015.

Bilecik, Gülberk, Sofya’da Günümüze Ulaşan Osmanlı Mimari Eserleri, *Yeni Türkiye Rumeli Balkanlar Özel Sayısı*, C.II, Ankara, 2015, s. 1916-1927.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 3. Kitap, İstanbul, 1999.

Ferruh, Ali, “*Bulgaristan’da İslam Vakıfları Raporu*”, 1902.

Gencer, Ali İhsan, “Berlin Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul, 1992, s. 516-517.

Halaçoğlu, Yusuf, “Bulgaristan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul, 1992, s. 369-399.

İnalcık, Halil, “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar*, İstanbul, 1993, s. 9-31.

- İndibaşı, Mehmet, “Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti”, *Türkler*, C.9, Ankara, 2002, s. 154-165.
- İpşirli, Mehmet, “Bulgaristan’daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)”, *Belleten*, C. LIII, S. 207-208, 1989, s. 683-688.
- Karpat, Kemal H., “Balkanlar”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.V, İstanbul, 1992, s. 25-32.
- Keskioğlu, Osman - Özyayın, A. Talha, “Bulgaristan’da Türk İslâm Eserleri”, Vakıflar Dergisi, No. XVII, Ankara, 1983, s. 109-140.
- Keskioğlu, Osman, “Bulgaristan’da Bazı Türk Âbide ve Vakıf Eserleri”, Vakıflar Dergisi, No. VIII, Ankara, 1969, s. 311-328.
- Keskioğlu, Osman, "Şumnu'da Türk İslâm Eserleri." *Vakıflar Dergisi*, No.20, 1988 s. 389-393.
- Kılcı, Ali, "Sofya'da Osmanlı Vakıf Eski Eserleri." *Vakıf ve Kültür 1*, No.3, 1998, s. 50-54.
- Kiel, Machiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Van Gorcum, Assen, Maastricht, 1985.
- Kiel Machiel, “Bulgaristan’da Eski Osmanlı Mimarisinin Bir Yapıtı: Kalugerevo-Nova Zagora’daki Kıdemli Baba Sultan Bektaşî Tekkesi”, *Belleten*, XXXV / 137 (1971), s. 45-60.
- Kiel, Machiel, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, (Çev: İlknur Kolay), Ankara, 2000.
- Kiel, Machiel, *Some Early Ottoman Monuments in Bulgarian Thrace: Stara Zagora, (Eski Zağra), Jambol and Nova Zagora (Zagora Yenicesi)», Belleten T.T.K. 38 (1974), s. 635-654.*
- Kiel, Machiel, *Studies on The Ottoman Architecture in The Balkans*, Variorum, 1990.
- Koyuncu, Aşkın, “Sofya’da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878-1908), XVI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 20-24 Eylül Ankara, C.4, I. Kısım, Ankara, 2015, s. 113-144.
- Koyuncu, Aşkın, “Sofya’daki Sofu Mehmed Paşa Camisi (Kara Cami)’nin Kiliseye Dönüştürülmesi”, Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II, Bildiriler, C.II. Manisa, 2010, s. 129-146.
- Koyuncu, Aşkın, *Bulgaristan’da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)*, OTAM, S. 20, Güz 2006, s. 197-243.
- Köse, Osman, “Bulgar Emareti ve Türkler (1878-1908)”, *Turkish Studies /Türkoloji Dergisi*, S.2, 2006, s. 237- 246.
- Kurat, A. Nimet, “Bulgaristan”, *İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, 1993, s.796-801.
- Öztuna, Yılmaz, *Rumeli Kaybımız*, İstanbul, 1990.
- Şimşir, Bilâl, *Rumeli’den Türk Göçleri, I*, Ankara, 1970.
- Turan, Ömer-İbrahimgil, Mehmet Z., *Balkanlardaki Türk Mimarî Eserlerinden Örnekler*, Ankara, 2004.
- Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıları*, Ankara 1989.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi, I*, Ankara, 1987.
- Yücel, Yaşar, *Macaristan ve Bulgaristan’daki Türk Sanat Eserleri*, Ankara, 1991.

HARİTA VE FOTOĞRAFLAR

Harita 1: 2012-2015 yılları arasında Bulgaristan'da incelenen merkezler

Foto. 1: Balçık Turgut Reis Camii

Foto. 2: Filibe Şehabettin Paşa Camii

Foto. 3: Provadya Tatar Mahallesi Camii

Foto. 4: Şumnu Şerif Halil Paşa Camii

Foto. 5: Razgrad İbrahim Paşa Camii

Foto. 6: Razgrad İbrahim Paşa Camii İçi

Foto. 7: Köstendil Fatih Camii

Foto. 8: Eski Zağra Hamza Bey Camii

Foto. 9: Kırcaali Elmalı Baba Tekkesi

Foto. 10: Obrochishte Akyazılı Sultan Tekkesi

Foto. 11: Filibe Mevlevihanesi

Foto. 12: Hasköy Otman Baba Türbesi

Foto. 13: Eski Zağra Kıdemli Baba Türbesi

Foto. 14: Eski Zağra Kıdemli Baba Türbesi İçi

Foto. 15: Kırcaali Kazer Baba Türbesi

Foto. 16: Filibe Osmanlı Kabristanı

Foto. 17: Vidin Kışlası

Foto. 18: Plevne Kışlası

Foto. 19: Veliko Tırnova Askerî Depo
(Redif Deposu)

Foto. 20: Veliko Tırnova Askerî Depo Kitabesi

Foto. 21: Belogradcik Kalesi

Foto. 22: Vidin Baba Vida Kalesi

Foto. 23: Vratsa Kurt Paşa Kulesi

Foto. 24: Vratsa Kurt Paşa Kulesi İçi

Foto. 25: Filibe Kale İçi Evleri

Foto. 26: Filibe Etnografya Müzesi

Foto. 27: Şumnu Taşhan

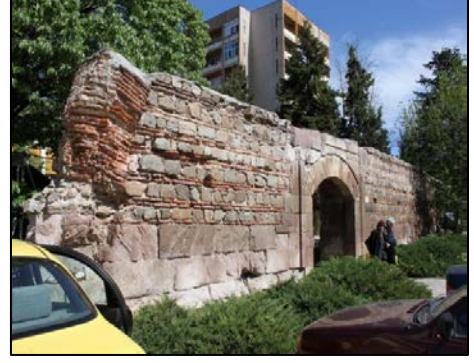

Foto. 28: Harmanlı Kervansaraya Kalıntısı

Foto. 29: İhtiman İmaret Kalıntısı

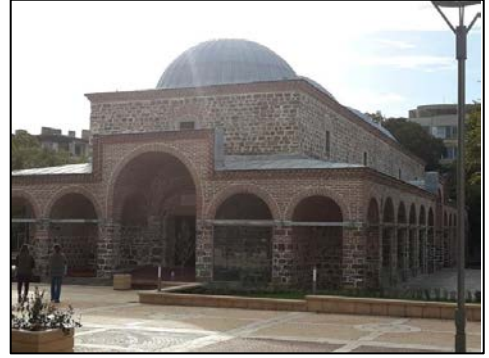

Foto. 30: Yambol Bedesteni

Foto. 31: Şumnu Hamam Kalıntısı

Foto. 32: Filibe Hacı Hasanzâde Çifte Hamamı

Foto. 33: Köstendil Kadın Köprüsü

Foto. 34: Ardino Şeytan Köprüsü

Foto. 35: Şumnu Kurşunlu Çeşme

Foto. 36: Lom Mustafa Paşa Çeşmesi

Foto. 37: Botevgrad Saat Kulesi

Foto. 38: Vratsa Saat Kulesi

Foto. 39: Yıkım çalışmalarını gösteren eski bir resim

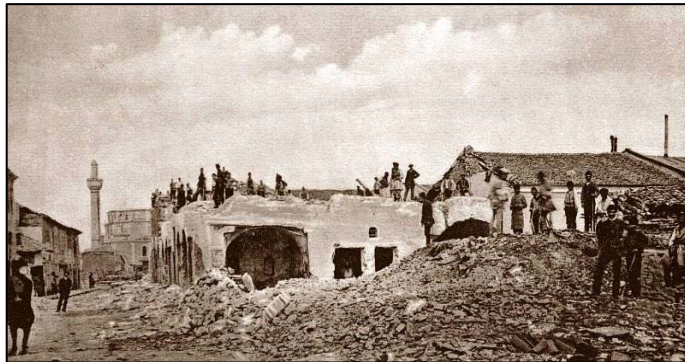

Foto. 40: Yıkım çalışmalarını gösteren eski bir resim